

Частина друга
ПОЗИТИВІСТСЬКЕ ПРАВОРОЗУМІННЯ
(ЮРИДИЧНИЙ МЕХАНІЗМ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ
ЛЮДСЬКИХ ПРАВ)

Тема 2

Буттєві людські права, свободи та обов'язки як предмет
забезпечення позитивно-правовим (державно-юридичним)
регулюванням

Як зазначалось у «Вступі», праворозуміння зумовлюється не тільки багатозначністю слова «право», а й дуже важливою роллю в житті кожної людини тих явищ, які позначаються саме цим словом.

Положення ж цієї теми характеризують специфіку деяких із цих явищ: буттєвих прав, свобод (можливостей) людини – з одного боку, й обов'язкових загальних правил поведінки, встановлених державою, – з іншого. Тому завдяки засвоєнню цих положень збагачується, розширюється загальне праворозуміння, уточнюються смислові межі поняття права як найфундаментальнішої категорії юриспруденції.

Отже, у такий спосіб усталюється теоретико-методологічний фундамент фахової юридичної підготовки.

1. Позитивне право як волевиявлення держави. Об'єктивне і
суб'єктивне позитивне (юридичне) право

Як вказувалось у Вступній частині курсу, позитивістським праворозумінням умовно називається таке, згідно з яким поняттям «право» відображаються такі явища, які виникають, так чи інакше, за волею держави. До них належать, насамперед, встановлені чи схвалені державою обов'язкові для відповідних суб'єктів правила поведінки загального чи індивідуального

характеру, а також ті можливості життєдіяльності суб'єктів, які з цих правил випливають. В юридичній науці і практиці до першого з названих явищ зазвичай застосовують назву «об'єктивне юридичне право», а до другого – «суб'єктивне юридичне право». Їхня спільна властивість полягає у тому, що вони є результатом регулятивної діяльності саме держави і існують як позитивні (тобто реальні, фактичні) відносно самостійні соціальні явища.

Юридичне право є *суб'єктивним*, оскільки воно характеризує такі можливості (свободи), які – за волевиявленням держави – належать саме суб'єкту і використання яких зумовлюється передусім його свідомим вибором, його власним рішенням.

У державно-організованому суспільстві переважну частину своїх буттєвих прав суб'єкт взагалі не може реалізувати, якщо він не стане носієм позитивного суб'єктивно-юридичного права. У цьому й розкривається основне соціальне призначення і основна особистісна чи групова цінність такого явища. Наділяючи людину чи іншого суб'єкта суб'єктивним юридичним правом, держава немовби відкриває доступ і до здійснення їхніх буттєвих прав.

Комплекс належних певному суб'єкту (індивідуальному чи колективному) суб'єктивних юридичних прав та обов'язків відображається поняттям його позитивно-правового (юридичного) статусу (від латинського слова *status* – стан, становище). У демократичній, гуманістичній державі позитивно-правовий статус людини має максимально відповідати її буттєво («природно»)-правовому статусу, як сукупності її буттєвих прав та обов'язків.

Позитивне право є *об'єктивним* у тому сенсі, що державні загальнообов'язкові правила поведінки встановлюються та існують незалежно від індивідуальної свідомості кожного суб'єкта, до якого вони звернені, адресовані (хоча у своєму виникненні вони безпосередньо залежать від свідомості самого «автора» цих правил, але вже після їх встановлення вони «відокремлюються» й від неї). Вступаючи у суспільне життя, суб'єкт уже застає «готовими» певні державні (юридичні) правила, які виникли незалежно від нього, тобто об'єктивно щодо нього, і «доля» яких не залежить безпосередньо

від його індивідуальної свідомості.

Так виглядає стисла філософська характеристика згаданих тут явищ з позицій категорій «об'єктивне» та «суб'єктивне».

Далі ж розглянемо детальніше, охарактеризуємо кожне з них вже з позицій загальнотеоретичного правознавства.

2. Позитивне об'єктивне право як засіб конкретно-історичної інтерпретації та реалізації буттєвих прав людини

Конкретно-історичне походження тих можливостей людини, що становлять її буттєві права, – навіть на всесвітньому, глобальному рівні – визначає, безперечно, неоднаковість їх конкретного змісту й обсягу в різні часи та у різних умовах існування людства. Саме тому уявлення про реальне здійснення таких прав, про його межі не можуть бути *змістовно* (а не номінально) універсальними, абсолютно однаковими і незмінними.

Інша ж причина «різночитань» у витлумачуванні таких прав людини коріниться у тому, що їхнє розуміння не може не залежати також і від специфічних інтересів різних народів, націй, соціально-економічних класів, численних інших угруповань, соціальних спільнот, а також об'єднань.

Ось чому для закріплення і здійснення за посередництвом позитивного об'єктивного права – передусім внутрішньодержавного («національного») законодавства – буттєвих прав людини та інших суб'єктів набуває важливого методологічного значення розв'язання проблеми їхнього розуміння (осмислювання) відповідними органами держави та іншими учасниками суспільного життя. Вирішення цієї проблеми має досягатися з урахуванням положень *загальної теорії розуміння* (інтерпретації), тобто такої галузі знань, як *герменевтика*. Зважаючи на цю науку, стає можливим, зокрема, пояснювати, чому законодавство тієї чи іншої держави, яке фіксує конкретно-історичне розуміння нею буттєвих прав людини, досить часто не збігається (причому не стільки термінологічно, скільки у соціально-змістовному плані) із закріпленими у

міжнародних нормативних документах «стандартами» таких прав, а ще більшою мірою – із законами інших держав з цих же питань.

Наслідком такої, так би мовити, герменевтико-правової ситуації стає те, що цінності, які в міжнародних документах декларуються, вважаються загальнолюдськими (у тому числі буттєві права і свободи людини), є такими насамперед лише за їх назвами, термінологічними позначеннями. Проте при їх реальному здійсненні, втіленні у життя вони наповнюються цілком конкретним, нерідко неоднозначним, змістом, а отже, насправді функціонують не як загально-, а як окремо-людські. *Чого варті загальнолюдські назви прав і свобод людини – це фактично виявляється лише тоді, коли вони використовуються для розв'язання реальних життєвих проблем, для задоволення потреб певних суб'єктів за конкретно-історичних умов.*

Чи не найбільш виразно, рельєфно така ситуація проявляється тоді, коли у процесі державно-вольового (юридичного) регулювання неминуче постає необхідність встановлення *меж використання буттєвих прав і свобод людини*. Практичне вирішення цієї проблеми, як засвідчує практика, ніде і ніколи не було одноваріантним і незмінним.

Саме законодавство з питань прав і свобод людини осмислюється (інтерпретується, витлумачується) – причому як при його створенні, встановленні, так і при застосуванні, втіленні в життя – у такий спосіб, щоб воно могло стати дієвим *засобом, інструментом* для досягнення соціально-змістовних цілей тих суб'єктів суспільного життя (індивідів, соціальних спільнот, об'єднань, їхніх індивідуальних чи колективних представників), які є учасниками відносин, що регулюються цим законодавством.

Викладене, однак, не означає, що колізії у внутрішньодержавному чи міждержавному (міжнародному) юридичному забезпеченні таких прав і свобод (зокрема, розбіжності в їх законодавчій регламентації, а також у тлумаченні, застосуванні та реалізації відповідних законів) не піддаються практичному подоланню. Такі колізії розв'язуються, наприклад, через визнання та здійснення владної юрисдикції певних органів, спеціально уповноважених давати обов'язкові для зацікавлених суб'єктів роз'яснення відповідних приписів позитивного об'єк-

тивного права – чи внутрішньодержавного законодавства (скажімо, висновки конституційних судів, інших аналогічних органів державного конституційного судочинства чи нагляду), чи настанов міжнародно-правових документів (наприклад, рішення такого органу, як Європейський суд з прав людини). Втім, і акти таких органів неминуче втілюють, зрозуміло, конкретно-історичну правосвідомість тих осіб, які входять до їхнього складу. Тому й у такому випадку висловлена ними інтерпретація буттєвих прав і свобод, з якою погодились або якій змушені підпорядкувати свою діяльність відповідні суб'єкти, становитиме результат узгодження певних соціально зумовлених ідеологій, світоглядних і правових позицій декількох осіб – членів цих колегіальних органів.

3. Суб'єктивне юридичне право та юридичний обов'язок

Необхідною передумовою виникнення у людини суб'єктивного юридичного права або суб'єктивного юридичного обов'язку є державне визнання її як особи юридично правоздатної та, за певних умов, ще й юридично дієздатної.

Юридична правоздатність – це закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою можливість суб'єкта мати суб'єктивні юридичні права і нести юридичні обов'язки.

Така правоздатність – це мінімально необхідна передумова для того, щоб учасник суспільного життя (людина, об'єднання людей, соціальна спільнота) міг вважатися суб'єктом позитивного (юридичного) права.

Суб'єкт позитивного права – це носій можливих або реальних юридичних прав і обов'язків.

Юридична дієздатність – це закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою можливість суб'єкта здійснювати свої юридичні права й обов'язки особистими діями.

Суб'єктивне юридичне право – це закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою можливість певної поведінки суб'єкта, спрямованої на здійснення його відповідних буттєвих прав і свобод.

Володіючи суб'єктивним юридичним правом, людина (інший суб'єкт) набуває такі загальні можливості (свободи):

- 1) чинити певні активні дії (***право на свої дії***);
- 2) вимагати від інших суб'єктів вчинення певних дій (***право на чужі дії***);
- 3) звертатися до органів держави за захистом, примусовим забезпеченням свого суб'єктивного юридичного права (***право на забезпечувальні дії держави***).

Буттєві обов'язки людини (п. 1.8 Тема 1), тобто її обов'язки перед іншими людьми, перед різними соціальними спільнотами й об'єднаннями, зрештою, перед усім людством, теж повинні забезпечуватися державою. І вона це здійснює передусім через встановлення певних юридичних норм. Будучи закріпленими у них, такі обов'язки людини відображаються поняттям *юридичного обов'язку*.

Юридичний обов'язок – це закріплена в юридичних нормах і забезпечувана державою необхідність певної поведінки суб'єкта, спрямованої на здійснення його відповідного буттєвого обов'язку.

Поділ суб'єктивних юридичних прав та юридичних обов'язків на певні види має відповідати насамперед тій основній класифікації буттєвих прав і свобод та буттєвих обов'язків, яка була викладена у Темі 1. Отож суб'єктивні юридичні права й обов'язки особи поділяються на ***фізичні, особистісні, культурні, економічні, політичні***.

Комплекс таких прав і обов'язків, належних тому чи іншому суб'єкту, відображається поняттям *юридичного статусу*.

4. Позитивно-правовий (юридичний) статус суб'єкта

Як зазначалося вище, таким поняттям відображається комплекс (сукупність) суб'єктивних юридичних прав та обов'язків індивідуального чи колективного суб'єкта.

Розрізняють юридичний статус ***загальний, спеціальний, індивідуальний***.

Загальний юридичний статус складається із закріплених у

конституції прав і обов'язків людини та громадянина. Він фіксує загальні та формально рівні можливості, вихідні соціальні позиції насамперед тих людей, які є громадянами даної держави.

Основним об'єктом піклування та захисту держави стають в першу чергу, зазвичай, ті люди, яких вона визнає своїми громадянами. **Громадянство – це соціально-юридична властивість людини, що полягає у передбаченому законом її певному зв'язку з державою, який зумовлює їхні взаємні юридичні права й обов'язки.**

Саме своїм громадянам держава має передовсім надавати захист, піклуватись про забезпечення їхніх буттєвих прав і свобод. Тому якщо такі права і свободи людини розглядаються у «зв'язці» з правами і свободами громадянина, це створює найбільш надійну підставу для визначення її легальних (юридичних) можливостей у суспільстві, для оцінки того, наскільки законодавство держави відповідає буттєвим правам і свободам людини. Тому, мабуть не випадково один з перших, прийнятих у Франції ще у XVIII ст. (1789 р.), державних актів з цього питання мав назву «Декларація прав людини і громадянина».

У кожній демократичній державі буттєві права і свободи людини закріплюються насамперед у її Основному законі – конституції. Це простежується, наприклад, в усіх колишніх та й у чинній конституціях нашої держави – Конституції Української Народної Республіки (1918 р.), Конституціях Української Радянської Соціалістичної Республіки (1919, 1929, 1937, 1978 рр.), Конституції України (1996 р.).

У поточних законах та в інших нормативно-юридичних актах, зазвичай, передбачаються певні юридичні процедури, «механізми» реалізації, охорони і захисту конституційно закріплених буттєвих прав і свобод людини.

Спеціальний юридичний статус складається з особливих (додаткових) прав і обов'язків суб'єктів одного й того ж певного виду (наприклад, студентів, пенсіонерів, військовослужбовців). Він характеризує спеціалізовані формальні можливості одновидових суб'єктів.

Індивідуальний юридичний статус складається з прав та обов'язків персоніфікованого суб'єкта, які він має у певному місці в певний час. Цей

статус характеризує індивідуалізовані юридичні можливості кожного окремого суб'єкта в певний момент його існування і життєдіяльності.

Тенденціями розвитку юридичного статусу людини і громадянина в державі соціально-демократичної орієнтації є такі:

1) збільшення кількості, а також розширення змісту й обсягу тих буттєвих прав і свобод людини, які закріплюються в юридичних нормах;

2) посилення рівності юридичного статусу всіх громадян, скорочення чи відсутність соціально не обґрунтованих юридичних привілеїв та обмежень;

3) збагачення соціального (зокрема, матеріального) змісту юридичних прав і свобод людини і громадянина;

4) посилення соціальної та державної захищеності, гарантованості юридичного статусу людини і громадянина.

Лабораторне заняття № 4

Термінологічне завдання

Засвойте визначення таких понять: буттєво-правовий статус людини; суб'єктивне юридичне право; об'єктивне юридичне право, юридичний обов'язок, позитивно-правовий (юридичний) статус суб'єкта, позитивна (юридична) правоздатність; позитивна правова (юридична) дієздатність; громадянство.

Практичні завдання